

УДК 81'27 : 008

СОЦІОЛІНГВІСТИКА І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ : СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У ПІДХОДАХ ДО ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ

Юрій Римашевський

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
ukr_fenomen@ukr.net*

У статті зіставлено об'єкт, предмет, категорійний апарат, методику соціолінгвістики та лінгвокультурології. З'ясовано, що проблема мовнокультурних взаємозв'язків, яка становить об'єкт лінгвокультурології, виступає лише одним з аспектів соціолінгвістичних досліджень. Водночас аспекти лінгвокультурології, пов'язані з визначенням культурної семантики соціальних та територіальних діалектів, стають ознакою соціолінгвістичного аналізу.

Ключові слова: мова, культура, соціолінгвістика, лінгвокультурологія, об'єкт, предмет, метод.

Питання про те, як соціолінгвістика та лінгвокультурологія трактують взаємодію мови та культури, не було об'єктом окремого аналізу, тому не з'ясовано особливостей відображення цієї взаємодії в різних наукових координатах. Актуальність опису саме цього питання пов'язуємо з висвітленням культурного компонента семантичного поля лексичних одиниць. Мета статті – розкрити особливості взаємодії мови та культури в соціолінгвістиці та лінгвокультурології на матеріалі найновіших публікацій з обох напрямів, зокрема праць В. Белікова, Л. Крисіна, Н. Вахтіна, Є. Головка, Г. Мацюк, Н. Мечковської (із соціолінгвістики) та Н. Алефіренка, В. Воробйова, В. Кононенка, В. Маслової (із лінгвокультурології). Важливо виявити спільні і відмінні ознаки у трактуванні мови та культури. Тому завдання статті – зіставити об'єкт, предмет аналізу, категорійний апарат двох дисциплін, аби мати змогу реалізувати поставлену мету.

Насамперед зазначимо, що в соціолінгвістичних працях проблему взаємозв'язку обох дисциплін не розглянуто, хоча взаємодію мови та культури уведено в проблематику наукового напрямку. Так, Н. Мечковська вважає, що для вивчення мовно-культурного взаємозв'язку потрібно з'ясувати два питання: як культурні процеси впливають на мову і як мова впливає на культуру [1: 49], а В. Сафран, Н. Вахтін, Є. Головка та Г. Мацюк навіть увели в понятійне поле соціолінгвістики низку культурологічних категорій – *етнічність, ідентичність, нація, національність, націоналізм* [2: 77–93; 3: 33–40; 4: 15–23].

Лінгвокультурологічні дослідження вказують на взаємозв'язок обох наук, однак не конкретизують, що спільного та відмінного у їхніх підходах до вивчення взаємодії мови та культури. В. Воробйов вважає, що обов'язковим складником будь-якого суспільства є його культура, тому проблеми взаємозв'язку мови та культури потрапляють і в предметну сферу соціолінгвістики [5: 35]. На думку В. Маслової, соціолінгвістика лише в одному зі своїх аспектів досліджує питання взаємозв'язку мови та культури, поряд з проблемами *мова та історія, мова та етнос, мова і церква* [6: 11],

а В. Кононенко переконує, що мовно-культурна проблематика соціолінгвістики зводиться до розгляду процесів впливу народного мовлення на літературну мову, взаємодії діалектів і літературної мови, фольклору та літературної мови [7: 21–22]. Наголошуючи на соціальній природі культури, що виявляється в її взаємодії з різноманітними інститутами соціуму, в якому вона функціонує, Н. Алефіренко не заперечує, що проблема взаємозв'язку мови та культури стає предметом відразу двох лінгвістичних напрямів – соціолінгвістики та лінгвокультурології [8: 35–36]. Отже, існує певна неузгодженість у висвітленні взаємодії мови та культури у працях із соціолінгвістики та лінгвокультурології.

1. Об'єкт аналізу в соціолінгвістиці та лінгвокультурології

Враховуючи широке розуміння об'єкта аналізу в соціолінгвістиці і розглядаючи мову в різних суспільствах, В. Беліков та Л. Крисін зазначають, що соціолінгвістичний підхід вивчає функціонування мови: «Об'єкт соціолінгвістики – мова в її функціонуванні. Наскільки мова функціонує у суспільстві, що характеризується певною соціальною структурою, настільки можна говорити про соціолінгвістику як про науку, що вивчає мову в соціальному контексті» [9: 18].

З огляду на два рівні соціолінгвістичні дослідження – мікро- та макросоціолінгвістику, кожне з яких має власний об'єкт вивчення, Н. Вахтін та С. Головка вважають, що мікросоціолінгвістика досліджує індивідуальне мовлення в соціальному контексті, а макросоціолінгвістика – групу та її мову у цьому ж контексті [3: 19].

Розмежувавши теоретичну та прикладну соціолінгвістики, Г. Мацюк показує, що така диференціація потрібна з погляду логіки розвитку науки, оскільки цей науковий напрям охоплює різні рівні наукового пізнання. Якщо теоретична основа соціолінгвістичних досліджень увібрала найстійкіші концепції про взаємодію мови в суспільстві, то другий рівень, аналізуючи вияви цієї взаємодії, сьогодні все ще становить «своєрідну дифузну зону розвитку науки, де ще немає обґрунтованого внутрішнього членування» [4: 9–10]. Отже, маємо підстави вважати, що об'єкт аналізу соціолінгвістики як напряму та навчальної дисципліни постає в широкому і спеціалізованому розумінні без уніфікованого підходу.

Різномісний поглядів у виокремленні об'єкта аналізу простежуємо і в лінгвокультурології. Насамперед, за об'єкт взято взаємодію *мова – культура* та дослідження цього взаємозв'язку як єдиної системної цілісності [5: 32]. Згодом об'єктне поле лінгвокультурології було конкретизовано. Окрім мови як транслятора культурної інформації та культури, до нього уводять людину, яка створює цю культуру, користуючись мовою [6: 36]. На думку В. Маслової, об'єкт лінгвокультурології перебуває на межі кількох фундаментальних дисциплін – лінгвістики, культурології, етнографії та психолінгвістики. Правда, якщо В. Кононенко зводить об'єкт лінгвокультурології до встановлення зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної і мовної компетенції людини, носія цієї мови та цієї культури [7: 26], то Н. Алефіренко – до дискурсивної діяльності: «Таке визначення об'єкта лінгвокультурології бере початок від гумбольдтівської концепції, згідно з якою мова бере активну участь у найважливіших сферах культурно-дискурсивного життя: у сприйнятті та розумінні дійсності» [8: 17].

Справді, об'єктом соціолінгвістики є мова у її функціонуванні. При цьому важливо враховувати всі чинники, які можуть впливати на використання мови – від різних характеристик самих мовців (їхнього віку, статі, рівня освіти й культури, виду професії тощо) до особливостей конкретного мовленнєвого акту. Проблема мовно-культурних взаємозв'язків, що становить об'єкт лінгвокультурології, виступає лише

одним з аспектів соціолінгвістичних досліджень. Водночас кожна лінгвокультурологічна проблема може стати об'єктом соціолінгвістики, якщо її розглядати як кореляцію між мовою та соціумом. Наприклад, визначення культурної семантики соціальних та територіальних діалектів може стати об'єктом самостійного соціолінгвістичного аналізу.

2. Предмет аналізу в соціолінгвістиці та лінгвокультурології

Предметна сфера соціолінгвістики формулюється обширно з опертям на три аспекти: *мова і суспільство*, тобто усі види взаємозв'язків між мовою і суспільством (мова і культура, мова та історія, мова та етнос, мова і школа, мова і церква, мова і політика, мова і масова комунікація тощо); *вибір мовного варіанта* – літературного чи діалектного, усного чи писемного тощо; *мовлення конкретних вікових та соціальних груп* [1: 5].

Предметне поле можна диференціювати з урахуванням мікро- та макросоціолінгвістики. Мікросоціолінгвістика охоплює вивчення *шляхів досягнення потрібного результату у мовній взаємодії* (якими засобами зацікавлювати слухача, розпочинати та завершувати розмову в конкретному соціумі), *набуття та зміни комунікативних навичок* (уміння ефективно створювати і сприймати сигнали у процесі комунікації), *ставлення до мови* (оцінка індивідуумом мови, якою він послуговується), *правил вибору мови та мовних варіантів у різних ситуаціях*. Предметне поле макросоціолінгвістики формують дослідження *мовних ситуацій* у соціальних групах, регіонах, країнах, *мовних контактів і конфліктів* та *мовних змін у зв'язку зі суспільними змінами* [3: 18–19]. Г. Мацюк вважає, що вивчення взаємодії мови та суспільства в прикладних дослідженнях має виразну аспектуалізацію: «Окреслення предметної сфери прикладної соціолінгвістики залежить від потреб соціуму та рівня висвітлення проблем у соціолінгвістичній традиції – наскільки питання нове і чи було вже об'єктом аналізу» [4: 9].

Лінгвокультурологія вивчає матеріалізований об'єкт культури, продукт виробництва, творчої праці, культурних досягнень, втілених у мові [5: 32]. До предметної сфери лінгвокультурології залучені засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, які фіксують культурно значущу інформацію – збережені в колективній пам'яті народу символічні способи матеріального та духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, побуті тощо. Виокремлено дев'ять типів лінгвокультурних одиниць і явищ, що формують предметну сферу лінгвокультурології: 1) слова і вирази, які розглядає лінгвокраїнознавство; 2) міфологізовані одиниці (міфологеми); 3) паремії; 4) символи та стереотипи, еталони й ритуали; 5) образи; 6) мовленнєва поведінка; 7) стилістичний уклад мови; 8) мовленнєвий етикет; 9) взаємодія релігії та мови [6: 36–47]. Правда, В. Кононенко абстрагує предметну сферу лінгвокультурології, залучаючи до неї тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості, світовідчуття з опертям на національно орієнтовані форми вираження [7: 26]. До предмета лінгвокультурології потрапляє духовна та матеріальна культура, вербалізовані артефакти, що формують мовну картину світу [8: 32].

Отже, предметне поле соціолінгвістики значно ширше, аніж лінгвокультурології. Воно охоплює проблеми соціальної диференціації мови на усіх рівнях її структури, соціальних аспектів двомовності та диглосії, проблеми формування ефективної мовної політики тощо. Лінгвокультурологія зосереджена на дослідженні мовних

одиниць, які відображають особливості культури певного етносу. Однак одиниці мови певних соціальних чи вікових груп можуть потрапити й у предметну сферу лінгвокультурології за умови наявності в їхній семантиці культурно значущої інформації. Прикладом може слугувати політологічний термін *національна ідея*, який набуває щораз іншого змістового наповнення в межах різних національних традицій. З уваги на наявність культурного компонента в семантиці терміна *національна ідея*, його відносять до предметного поля лінгвокультурології, хоча термін функціонує в соціолінгвістиці.

3. Понятійна база соціолінгвістики та лінгвокультурології

Основні поняття соціолінгвістики – *мовна спільнота, мовна ситуація, соціально-комунікативна система, мовна соціалізація, комунікативна компетенція, мовний код, перемикання кодів, білінгвізм, диглосія, мовна політика* тощо [9: 19]. Чимало понять запозичено з інших лінгвістичних напрямів (*мовна норма, мовна поведінка, мовленнєвий акт, мовний контакт*) та зі соціології (*соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, соціальний фактор*). Окреслено понятійну базу прикладної соціолінгвістики з урахуванням об'єкта аналізу – мовної політики, одного з питань взаємодії мови і соціуму: *мовна ситуація, мовна політика, монологізм, держава, статус мови, державна мова, офіційна мова, титульна мова, національна мова, рідна мова, материнська мова, свідомий вплив на розвиток мови, двомовність, диглосія, мовний конфлікт, мовні права, мовне законодавство, кодифікація, відродження мови, демографічно-комунікативні параметри мов* тощо [4: 11]. Коли порівняти з поняттями, які входять до понятійної сфери соціолінгвістики, аспектуалізація напряму у прикладній соціолінгвістиці передбачає тематичне звуження проблематики і водночас її поглиблення через наповнення змісту підпорядкованих понять, які формують парадигматику терміна *мовна політика*.

Основними категоріями лінгвокультурологічного аналізу постають *лінгвокультурема*, об'єднані у *лінгвокультурологічне поле* [5: 44–74]. До основних категорій лінгвокультурології також відносять *культурні семи, культурний фон, культурні концепти, культурне наслідування, культурні традиції, культурний процес, культурний простір, лінгвокультурну парадигму, ментальність, менталітет, культурні цінності, мовну компетенцію* [6: 48–50]. Цей перелік доповнюють категорії *символ, архетип, метафора, порівняння, епітет* [7: 111–124].

Отже, понятійні бази соціолінгвістики та лінгвокультурології різняться між собою. Це зумовлено різними об'єктом та предметом дослідження. Окремі категорії, що використовуються і в соціолінгвістичних, і в лінгвокультурологічних дослідженнях, у межах кожної з наук набувають частково або повністю відмінного змістового наповнення. Для прикладу, порівняймо зміст та обсяг категорій *мовна компетенція* і *націоналізм* у соціолінгвістиці та лінгвокультурології.

Соціолінгвістична інтерпретація мовної компетенції втілена в теорії трьох рівнів володіння мовою – *власне лінгвістичного* (здатність до перифразування, здатність розуміти сказане мовою, уміння розрізнати правильні та неправильні висловлювання в мові), *семантичного* (розуміння лексичного значення слова, вміння правильно узгоджувати зміст у висловлюванні) та *національно-культурного* (зв'язок національно-культурних звичаїв зі специфічним використанням мови та її виражальних засобів) [10: 140–151]. Лінгвокультурологія зосереджується лише на вивченні останнього рівня володіння мовою. Отож обсяг категорії *мовна компетенція* в лінгвокультурології є вужчим, аніж в межах соціолінгвістики. Як уже було зазначено, предметом

лінгвокультурологічних досліджень стає лише той мовний знак чи тип мовленнєвої діяльності, який містить культурну інформацію.

У соціолінгвістиці поняття *націоналізм* застосовують для розв'язання проблем зв'язку мови та нації, формування ефективної мовної політики, спрямованої на інтеграцію соціуму [2: 77–93; 4: 21–23]. Як ідеологія державної розбудови, націоналізм стає категорією опису мовної політики. Дослідники розмежовують *національно зорієнтовану* (побудовану на засадах націоналізму) та *державницьку* (засновану на ідеї державності) мовні політики. Національно зорієнтована мовна політика ототожнює поняття *титульна* та *державна мови* [11: 219]. Держава, яка провадить таку політику, за допомогою ідеологічних, законодавчих, адміністративних, фінансово-економічних важелів встановлює державний статус мови титульної нації. Маючи в основі національні ідеали, мовна політика забезпечує статус мов титульних націй як державних. У лінгвокультурології націоналізм виступає складовою національної культури, яка забезпечує єдність та розвиток нації. У цьому випадку кожна з наук надає категорії *націоналізм* свого змістового наповнення.

4. Методика аналізу в соціолінгвістиці та лінгвокультурології

Соціолінгвістика використовує соціологічні методи аналізу (*анкетування, експеримент, опитування, спостереження*) в поєднанні із власне лінгвістичними (*описовий та зіставний методи*) [9: 266–268]. Разом з тим у межах напряму активно застосовують методи *дискурс-аналізу* та *концептуального аналізу* [3: 335]. Загалом набір методів визначає проблематика і завдання дослідження. Наприклад, для об'єктивізації взаємодії мови і соціуму в сучасних глобалізаційних умовах у межах прикладної соціолінгвістики запропоновано *лінгвонаціональний підхід* до опису мовних ситуацій [12: 66–70].

Методологічний арсенал лінгвокультурології широкий та неоднорідний. Незважаючи на спроби окремих дослідників виокремити власне лінгвокультурологічні методи опису матеріалу, ця галузь мовознавства здебільшого послуговується сучасними методиками інших наук, пов'язаних з дослідженнями *семантичних полів, фреймів, геїтальтів, концептів, метафор, пресупозицій, наративів, метафор* тощо [7: 27]. У межах лінгвокультурології застосовують і соціологічні методи *анкетування* та *інтерв'ювання* для збору емпіричного матеріалу.

Методологія обох наук формується. У соціолінгвістичних та лінгвокультурологічних дослідженнях учені використовують і власне лінгвістичні методи, і методи суміжних галузей – соціології, культурології тощо. Окремі з розглянутих методів (*анкетування, інтерв'ювання*) застосовуються і в соціолінгвістиці, і в лінгвокультурології.

З уваги на розглянутий матеріал робимо такі висновки. Різні підходи до розуміння об'єкта та предмета аналізу визначають власний понятійний апарат, методологічні засади соціолінгвістичних і лінгвокультурологічних досліджень. Проблематика соціолінгвістики охоплює усе різноманіття взаємозв'язків мови та соціуму, і дослідження мовно-культурної взаємодії виступає лише одним з її аспектів. Вивчення взаємодії мови та культури в лінгвокультурології відбувається на основі розширення переліку взаємно підпорядкованих понять, які розкривають мовно-культурний зв'язок, зміни і розвиток їх парадигматичних рядів, формування методології. Окремі аспекти лінгвокультурологічної проблематики, які відображають соціальну зумовленість семантики чи функціонування мовних одиниць, потрапляють до предметного поля соціолінгвістики.

Вважаємо, що перспектива подальшого аналізу проблеми полягає в уточненні змісту й обсягу соціолінгвістичних та лінгвокультурологічних понять, які використовують для опису взаємодії мови і культури. Це наступний крок у пізнанні сучасних інтеграційних процесів у системі дисциплін лінгвістичного циклу.

1. *Мечковская Н. Б.* Социальная лингвистика: пособ. для студ. гуманитар. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 207 с.
2. *Handbook of Language and Ethnic Identity* / ed. by Joshua A. Fishman. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1999. – 468 s.
3. *Вахтин Н. Б., Головкин Е. В.* Социолінгвістика і соціологія мови : навч. посіб. / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – СПб. : Гуманит. Академія, Изд-во Европ. ун-та в СПб., 2004. – 336 с.
4. *Мацюк Г.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. / Г. Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 212 с. – (Сер. : «Мова і соціум» ; Вип. 2).
5. *Воробьев В. В.* Лингвокультурология : монография / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
6. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : ИЦ «Академия», 2001. – 208 с.
7. *Кононенко В. І.* Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.
8. *Алефиренко Н. Ф.* Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособ. / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
9. *Беликов В. И., Крысин Л. П.* Социолінгвістика : учеб. для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 439 с.
10. Соціолінгвістика: навч. посіб. / Л. Т. Антошкіна, Г. М. Красовська, П. І. Сигеда, О. М. Сухомлинов. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2007. – 355 с.
11. *A Dictionary of Sociolinguistics* / Joan Swann, Ana Deumert, Theresa Lillis and Rajend Mesthrie. – Tuscaloosa : The University of Alabama Press, 2004. – 368 p.
12. *Мацюк Г.* Теоретичні засади опису мовних ситуацій у контексті прикладної соціолінгвістики / Г. Мацюк // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / відп. ред. І. В. Сабодш. – Ужгород, 2009. – Вип. 13. – С. 66–70.

**SOCIOLINGUISTICS AND LINGUOCULTURAL STUDIES:
COMMON AND DIVERGENT FEATURES IN APPROACHES
TO STUDYING INTERACTION OF LANGUAGE AND CULTURE**

Yuriy Rymashevskiy

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
ukr_fenomen@ukr.net*

The article contrasts object, subject, categorial apparatus as well as methodology of sociolinguistics and linguocultural studies. It has been established that the problems of linguocultural relations, which is the object of linguocultural studies, is only one of the aspects of sociolinguistic research. Simultaneously, aspects of linguocultural studies linked to defining cultural semantics of social and territorial dialects become the signs of sociolinguistic analysis.

Key words: language, culture, sociolinguistics, linguocultural studies, object, subject, method.

**СОЦИОЛИНГВИСТИКА И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ:
ОБЩЕЕ И ОТЛИЧНОЕ В ПОДХОДАХ К ИЗУЧЕНИЮ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ**

Юрий Рымашевский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
ukr_fenomen@ukr.net*

В статье сопоставлены объект, предмет, категориальный аппарат, методика социолінгвістики и лінгвокультурології. Сделан вывод, что проблема культурноязыковых взаимосвязей, являющаяся объектом лінгвокультурології, выступает только одним из аспектов социолінгвістических исследований. В то же время аспекты лінгвокультурології, связанные с определением культурной семантики социальных и территориальных диалектов, становятся признаком социолінгвістического анализа.

Ключевые слова: язык, культура, социолінгвістика, лінгвокультурологія, объект, предмет, метод.

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2010

Прийнята до друку 17.09.2010